

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/bebesi-gyorgy—kolontari-attila-az-orosz-szovjet-tortenelem-abrazolasa-a-rendszervaltas-utani-magyarorszagi-kozepiskolai-tortenelem-tankonyvekben-az-1990-es-ekben-01-03-03/>

Bebesi György – Kolontári Attila

Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

Jelen tanulmány egy 2003-ban oroszul megjelent cikkünk magyar nyelvű, rövidített változata.¹ 2001 és 2003 között egy nemzetközi kutatási program részeként orosz, lengyel, szerb, cseh, észt, lett, litván stb. történészkollégákkal azt vizsgáltuk, hogyan változott a posztszovjet térség országainak rendszerváltás utáni történelemtankönyveiben az Oroszországról, Szovjetunióról alkotott kép, milyen új elemek kerültek előtérbe a korábbi időszakhoz képest. Mi az 1990-es években megjelent, magyar középiskolásoknak szóló tankönyvek elemzését végeztük el a megadott szempontok alapján. A tankönyvi anyagot elsődlegesen tartalmi és nem módszertani szempontból vizsgáltuk. Mivel tanulmányunk alapvetően orosz kollégáink és a velünk együtt dolgozó munkaközösség számára készült, ezért a különböző megközelítésmódok bemutatása mellett igyekeztünk áttekinteni azt az ismeret- és tényanyagot is, mely a 14-18 éves korosztály Oroszország-képét formálja. Bár a magyar változatban ezeket a részeket megpróbáltuk rövidíteni, a cikk leíró jellege részben megmaradt.

Kutatómunkánk legfontosabb következtetése, hogy a rendszerváltás utáni történelemtankönyvek összeállítói a szakmaiság keretei között maradtak, a kimutatható koncepcionális különbségek (bár kétségkívül mögöttük ott van a szerző világképe, értékrendje, politikai meggyőződése) nem lépik túl a történeti tények értelmezésének azt a szabadságát, ami a történész számára megengedett. Direkt politikai nyomás, pláne egy hamis történeti tudat kialakításának igénye, ami néhány posztszovjet térségbeli ország esetében kimutatható volt, a magyar tankönyvírásban és tankönyvkiadásban nem érvényesült.

Bevezetés: A rendszerváltás és a magyarországi tankönyvhelyzet

Magyarországon 1990-ig, azaz a rendszerváltás évéig, a keleti blokk többi államához hasonlóan, a hagyományos, szovjet érában született, marxista szellemiségű tankönyvekből folyt a középiskolai történelemtanítás. Egy tankönyvkiadó működött, ez adhatta ki az üdvösnek gondolt, előzetesen a minisztérium által jóváhagyott oktatási anyagokat, és országosan valamennyi diák egységes könyvek alapján, és nagyjából egységes szemlélettel tanult. Ez a felfogás határozta meg az orosz-szovjet történelemtanításról írott anyagokat, fejezeteket is, amelyek 1989-ig jelentős terjedelmet kaptak ezen könyveken belül, s az uralkodó, Magyarországon leképeződő szovjet történetírói álláspont tükröződött bennük minden lényeges kérdésben, pl. a normanista-antinormanista államalapítás problematikájában is.

Ugyanakkor Magyarországon lényegesen szabadabb volt a szellemi légkör, mint a keleti-blokk más államaiban, a politikai-társadalmi rendszerváltást már a 70-es évek közepétől megelőzte egy fokozatos tudományos-gazdasági rendszerváltási folyamat. Az új gazdasági mechanizmusnak nevezett, reformközgazdászok által kidolgozott, a szocializmus viszonyai közé piacgazdasági elemeket becsempésző szisztéma már 1968-ban beindult, és éppen a szovjet politikai nyomás vetett véget a „friziderszocializmusnak” 1974-ben. Ez a folyamat azonban átalakította a gazdaságfelfogást, nyitottabbá tette az oktatást, megújította az egyetemi életet. A továbbiakban a 80-as évek elejétől az olajárrobbanások következtében fellépő gazdasági válság leküzdésére Magyarország a blokkon belül szabad kezet kapott, így most már korlátozás nélkül alkalmazhatott bizonyos tőkés gazdasági technikákat. (Gmk-k, vgmk-k alakulása, 10 főt engedélyező magánfoglalkoztatás, vállalati önelszámolás, „gebin”, nyereségrészesedés és prémiumrendszer révén direkt anyagi ösztönzés stb.) Mindez, társulva az utazási korlátok fellazításával (3 évente egy engedélyezett nyugat-európai út, kötött valutakerettel), a parlamenti választási szisztéma 1985-ös óvatos átalakításával (személyi többség jelölés alapján lehetett már ekkor felkerülni a választási cédulákra, így nem szavazás, hanem valódi választás folyt) együttesen azt eredményezte, hogy hazánkban az a fajta bigott fundamentalizmus, amely néhány más kelet-európai szocialista államot jellemezte, már a rendszerváltás előtt is ismeretlen volt. Magyarországon a politikai szisztémaváltás viszonylag szervesen következett a gazdasági, társadalmi, kulturális és szellemi élet korábbi fokozatos átalakulásából, amely csak a kedvező világpolitikai

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

körülményeket várta ahhoz, hogy a többpártrendszerű népképviselői demokráciára áttérhessen. (Ez Gorbacsov pártfőtitkársága alatt következett be, aki, mint közismert, az 1989-es máltai találkozón mondott le Kelet-Európáról és a Balkánról.)

Mindebből az is következik, hogy a Magyarországon forgalomban lévő tankönyvek – bár megfeleltek a korszellemnek és a hatalom elvárásainak – sokkal nyitottabb, tárgyilagosabb, szakmaibb szemléletűek voltak, mint pl. a szomszéd országok hasonló kiadványai. Magyarországon a 80-as években az egyetemeken és a tudományos kutatóintézetekben már lejátszódott egyfajta szellemi rendszerváltás, a 80-as évek végének tananyagában az ortodox marxista tanokat már oldja a szakmai szempontok előtérbe kerülése. A fenti folyamat vázlatos áttekintése azért fontos, hogy megértsük, hogy a rendszerváltás *milyen helyzetben következett be, mihez képest* kellett a tankönyveket és az oktatási segédanyagokat az új éra követelményeinek megfelelően átdolgozni.

1990 után a magyar szellemi közélet azzal szembesült, hogy eddig vallott értékek érvénytelenné vagy nemkívánatossá váltak, s olyan elvek mentén kell életünket berendeznünk, ami az eddig látványosan degradált – ugyanakkor titokban oly annyira vágyott – fejlett nyugati társadalmak élet- és értékviszonyait jellemezte. Ezek – címszavakban – a többpártrendszerű parlamenti demokrácia, a jogállamiság és a piacgazdaság. (Utóbbi Magyarországon szemérmesen a szocializmussal való kontinuitás hangoztatása miatt eleinte „szociális piacgazdaságnak” nevezték, ami önmagában nonszensz.) Mindez természetesen megjelent az oktatás különböző területein is, hiszen pl. az egyetemeken vállalkozástant kellett volna tanítani, ám az 1989/90-es tankönyvek még a „szocializmus és a kapitalizmus politikai gazdaságtanát” tárgyalták.

Hasonlóképpen merültek fel gondok a közoktatásban, így annak egyik hirtelen legérzékenyebbé váló területén, a középiskolai történelemtanításban is. Konferenciák sorára jártak a szakemberek, kötelező továbbképzésekre kellett beiratkozniuk, s a diskussziók mindenütt a „hogyan tovább” kérdéséről folytak. A szakmai vélemények két álláspont körül csúcsosodtak ki: az egyik „*az ezután minden másképpen volt*” elmélete, amit a radikálisabb felfogású, a korábbi rendszerrel élesebben szembenálló politikai attitűddel rendelkező tanárok hangoztattak, e szerint a régi tankönyveket egész egyszerűen el kell dobni, s teljesen új alapokról új könyvekből kell a történelemoktatást folytatni. A másik tábor, amely kevésbé állt

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

szembe a korábbi társadalmi rendszerrel, a bevezetőben felvázolt közéleti-gazdasági tudományos folyamatok miatt is azt hangoztatta, hogy hazánkban már többször korszerűsítették az oktatást és az azt szolgáló segédanyagokat, a forgalomban lévő történelemkönyvek már régen nem marxisták, s éppen ezért nincs szükség radikális változásokra, csupán a korszellemhez történő fokozott alkalmazkodásra. Azaz végül is ez a tábor „*átdolgozáspárti*” volt, ami azt jelenti, hogy csekély szemléleti módosítással a forgalomban lévő történelemtankönyveket alkalmasnak tartotta volna a további oktatásra.

A 90-es évek elején a második tábor érvei és pozíciója tűnt erősebbnek. Egyrészt azért, mert a magyarországi kulturális és szellemi szabadság más, a volt szocialista államokhoz képest vitathatatlanul fejlettebb volt, ezért a korábbi évek tankönyvei is lényegesen jobbak voltak. Közrejátszott a régi rendszer iránt még friss és élénken élő nosztalgia, valamint az az egyszerű tény, hogy egyik pillanatról a másikra nem lehetett új tankönyveket, új tankönyvcsaládot írni és bevezetni. Jellemző terméke a kornak a *Jóvérné Szirtes Ágota* nevével fémjelzett *negyedikes történelemkönyv*, amelyből úgy tanították a XX. század történetét, hogy az 1945 utáni fejezetei elhagyták, a korábbi anyagot azonban lényegében változatlanul oktatták.

1991-1992-től fokozatosan írták ki a pályázatokat új tankönyvek elkészítésére, külön projektet indítottak a „*Pedagógus Szakma Megújítása*” címmel, amely kifejezetten az oktatás új dokumentumainak, eszközeinek létrehozására irányult, a folyamat azonban nagyon lassú volt és ellentmondásos volt. Hirtelen megszűnt a tankönyvkiadás állami monopóliuma, a szabadabbá váló könyvpiacra frissen alakult cégek tucatjai kezdtek versenyezni az általuk kreált tankönyvcsaládokkal. A korábbi állami tankönyvkiadó Nemzeti Tankönyvkiadó néven fennmaradt és részvénytársasággá alakult, ugyanakkor az új helyzetben erőteljesen meg kellett küzdeni a versenytársakkal, hiszen az iskolák szabadon dönthették el, hogy melyik kiadó melyik tankönyvcsaládját rendelik meg intézményük számára. A lassan kaotikussá váló helyzet rendezésére született meg 1995-től a *Nemzeti Alaptanterv* koncepciója, amely meghagyta a piac nyitottságát, megőrizte az egyes kiadók versenyét, ám előírta azt a szakmai követelményminimumot, amelyet minden forgalomba kerülő tankönyvnek teljesíteni kell (fogalmak, nevek, évszámok, összefüggések, folyamatok, módszerek). Tovább árnyalja a képet, hogy a magyar

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

iskolarendszer már a rendszerváltás előtt is sokszínű volt, s ezt a vonását a 90-es években is megőrizte. Így középfokon (14-18 éves korosztály) működtek klasszikus 4 osztályos gimnáziumok, érettségit és szakmát egyaránt adó szakközépiskolák, csak szakmát adó szakmunkásképzők, valamint 5 éves középfokú technikumok. Minden iskolatípus más és más tankönyvet használt, tehát nemcsak egy, hanem tucatnyi tankönyvcsalád helyére kellett újakat állítani. Másrészt a hazai középfokú képzési rendszer megőrizte belső tagoltságát, így a nappali tagozatos képzés mellett levelező s esti oktatáson is lehetett továbbra is érettségi bizonyítványt szerezni. Ezek az iskolák – mivel andragógiai alapelvek szerint működtek, felnőttek önálló tanulását irányították – szintén más karakterű könyveket használtak. Tovább gazdagítja az amúgy is sokrétű képet, hogy az iskolák *tulajdonosi szerkezete* is megváltozott a rendszerváltás után. Korábban lényegében csak állami iskolák működtek, illetve szabályt erősítő kivételként egy-egy egyházi oktatási intézmény. 1990 után megjelentek az önkormányzati fenntartású iskolák, a magániskolák, az alapítványi iskolák, az egyházi vagyon visszajuttatása révén tömegessé vált ismét az egyházi oktatás. Ezek a különböző fenntartók által működtetett és már jelentős mértékben piac és részben nyereségorientált iskolák ismét csak különböző tankönyveket használtak, avagy a rendszerváltás utáni években saját oktatóikkal írtak ilyeneket a saját maguk számára.

Ezen folyamat vázlatos áttekintése azért fontos számunkra, mert világossá teszi, hogy a magyarországi tankönyvek metodológiai vizsgálata – vagy akár egy kiválasztott szakmai szempont szerinti monitorozása – rendkívül összetett feladat, hiszen nincs ilyen kategória, hogy a „tankönyv”, hiszen különböző kiadók különböző tankönyvcsaládjairól beszélhetünk csak. Ezzel együtt is a piac az ezredfordulóra letisztult, és azok a könyvek, kiadók és szerzők maradtak talpon, akiknek munkáját a szakma értékítélete elfogadta, a napi használhatóság igazolta, és nem utolsósorban a kiadói marketingtevékenység elősegítette. Jelen tanulmányt 4-5 évvel ezelőtt nem lett volna érdemes elkészíteni, mára azonban már megjelölhetők azok a leggyakrabban használt könyvek, illetve könyvcsaládok, amelyekből a magyarországi középiskolák többségében az oktatás folyik.

A következő műveket tettük tehát vizsgálódásunk alapjául:

- ◆ *Gyapay Gábor – Ritoók Zsigmond: Történelem I. A középiskola első osztálya számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.*

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

- ◆ Száray Miklós: Történelem I. Középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- ◆ Bellér Béla: Történelem I. Műszaki szakközépiskolák, szakközépiskolák számára. Műszaki Kiadó, 1991.
- ◆ Herbert Attila – Martos Ida – Moss László – Tisza László: Történelem I-VI. Tankönyvcsalád 6 osztályos és alternatív gimnáziumok számára. Reáltanoda alapítvány, Budapest, 1994-2000.
- ◆ Dr. Eperjessy Géza: Történelem II. a gimnáziumok számára Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
- ◆ Száray Miklós – Szász Erzsébet: Történelem II. középiskolák számára, Calibra Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- ◆ Ujváry Pál: Történelem II. osztály, szakközépiskolák és műszaki szakközépiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.
- ◆ Walter Mária: Történelem a középiskola II. osztálya számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- ◆ Závodszy Géza: Történelem III. gimnáziumok számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
- ◆ Salamon Konrád: Történelem IV. a középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993-as kiadás 2000-es utánnyomása.
- ◆ Történelem IV. 1914-1990 két kötetben, I. kötet: Történelem IV. 1914-1945, Cégér Kiadó, Budapest, 1992, II. kötet: Történelem IV. 1945-1990. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- ◆ Történelem IV. 1914-1990. Cégér Kiadó és a Magyar Lajos Alapítvány. Budapest, 1993.
- ◆ Dr. Scheffer Tibor: Magyarország története 1938-1990. Tankönyv a középiskolák IV. osztályosai számára, 2. félév. IKVA Kiadó, Budapest, 1992.

A magyarországi középiskolai tankönyvpiacról alkotott képhez tartozik, hogy a kifejezetten iskolarendszerű oktatás céljára írott műveken kívül nagyszámú egyéb, ezt a korosztályt megcélzó kiadvány van a piacon: ezek az egyetemi felvételi vizsgára, esetleg érettségire történő felkészülést szolgálják, a középiskolák 3-4. évfolyamain választható fakultáció számára készültek, illetve kiegészítő segédkönyv, lexikon jellegű, avagy éppen összefoglaló, rendszerező kiadványok.

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

A teljesség igénye nélkül a divatosabb, évek óta nagyobb példányszámban megjelenő munkák:

- ◆ *Bihari Péter*: A XX. század története fiataloknak. Holnap Kiadó, Budapest, 1992.
- ◆ XX. századi egyetemes történelem I. kötet. 1890-1945. Korona, Budapest, 1995.
- ◆ Érettségi témakörök, tételek. Történelem „B” tételek. Szerk. *Kulcsár Edit*. Corvina, Budapest, 1997.
- ◆ Ki kicsoda a történelemben? Szerk. *Szabolcs Ottó – Závodszy Géza*. Laude Kiadó, Budapest, é. n.
- ◆ Történelmi személyek lexikona. Black and White Kiadó, Budapest, é. n.
- ◆ *Bebesi György – B. Turi Katalin*: Történelem 40 tételben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
- ◆ *Dr. Szabolcs Ottó – Zsoldosné Olay Ágnes*: Játékos Történelmi Önképző. IKVA Kiadó, Budapest, 1990.
- ◆ *G. Szabó István – Geréb József*: Töritréning I-II. Történelem gyakorlótesztek érettségizőknek és felvételizőknek, kérdések és megoldások. Felvételi próbatesztek. Korona Kiadó, Budapest, 1992.

Ezen könyvek elemzése nem tartozik a tanulmány vizsgálódási körébe, mert ezek nem elsősorban szemléletformálást, hanem egy konkrétan kitűzött feladat, cél (pl. egyetemi felvételi) megvalósulását elősegítő munkák, másrészt heterogenitásuk, különböző szakmai színvonaluk miatt is analízisük rendkívül nehéz lenne. Végül e könyvek országos elterjedtsége is nehezen mérhető fel, van olyan kiadvány, amelyet csak egy-egy városban, vagy egy-egy egyetemen forgalmaznak.

A tankönyvek jellemzői és az orosz-szovjet anyag elemzése

Mivel a tanulmány egy moszkvai kezdeményezésű nagyszabású nemzetközi projekt keretében készül, 3 könyvre az eddigieken túl külön is felhívjuk a figyelmet: ezek a Gyapay–Ritoók-féle elsős könyv, a Walter Mária-féle második könyv, valamint a Závodszy Géza-féle harmadikos könyv. Ezeknek a műveknek ugyanis létezik színvonalas orosz fordítása, és Magyarországon a 80-as végéig, 90-es évek elejéig az orosz kéttannyelvű gimnáziumokban ezen tankönyvek alapján folyt –

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

természetesen orosz nyelven – az oktatás. (Jelen tanulmány egyik szerzője, Bebesi György, 1988-1992 között, lényegében a képzés beindításától annak megszűnéséig ezen könyvek alapján tanított orosz nyelven történelmet a pécsi Leöwey Klára gimnáziumban.) Mindenképpen említést érdemel a fordítás óriási munkája, amelyet Víg Péter, Kulcsár Valéria és Dr. Lendvai Endre végzett el.

Mielőtt a konkrét orosz szakmai anyag vizsgálatára rátérnénk, egy, a korábbiakból, és a történelmi helyzetből fakadó jelenségre előzetesen rá kell, hogy irányítsuk a figyelmet: a rendszerváltás után politikai „átlendülés” következett be, aminek következtében rengeteg ún. „kompenzációs” munka született. Ezen munkák közös jellemzője, hogy míg korábban a könyveket szovjetbarátság, heroizmus, és egy erős szláv-orosz kötődés hatotta át, hazánk 1949-1989 közötti helyzetéből adódóan, addig a rendszerváltást követő munkák ezzel ellenkezőleg, gyakran a nyilvánvaló értékeket is tagadták, egyoldalúsággal igyekeztek ellenpontozni az eltelt 40 év elfogultságát. Ezek a munkák azonban legfeljebb 1-2 kiadást értek meg, és a történetírás is, a társadalmi közhangulat is kiegyensúlyozódott. Ezért elemzésünkben nem elsősorban ezen munkák közül válogattunk – bár egy-kettő szerepel közülük –, hanem azon szakmailag értékes, felkészült szerzők által írt, sok kiadást megért, nagypéldányszámban közkézen forgó munkákból, amelyek ma Magyarországon valóban Oroszország image-zsát és az orosz történelemképet alakítják.

Végül röviden szólnunk kell a jelenlegi magyarországi tankönyvek szerkezeti felépítéséről is, amit szinte valamennyi forgalomban lévő munka a magyar tankönyvhagyományokat alapul véve – tartalmától, szemléletétől függetlenül követ. E szerint a könyvek külső formátuma A/4-es vagy A/5-ös. Egyetlen alternatív tankönyvcsalád választott B/5-ös formátumot. A könyvek fekete fehérek, de a végén többségében színes mellékletek, táblák találhatóak. A privát könyvek teljes egészében színesben, kemény borítóval, drágább kivitelben jelennek meg. Tartalmilag a magyar tankönyvírás elemzéseket, leírásokat és forrásokat egyaránt közöl. A főszöveg mellett lapszélen külön színnel szedett eredeti idézetek támasztják alá és segítik a főszövegben említettek megértését. Jelentős szerepe van a vizuális anyag alkalmazásának, a képek, ábrák, térképvázlatok stb. közlése jellemző. Egy-egy lecke egy-egy didaktikus egységet képez, ez azt jelenti, hogy a végén összefoglaló vázlat, illetve kérdések-feladatok kapcsolódnak az anyaghoz. Ezek a lecke megértését szolgálják, begyakorlását segítik elő. A nagyobb témák végén záró, összegző,

rendszerező anyagrészeket találhatunk. A magyar történetírás határozottan különválasztva tárgyalja az egyetemes és a magyar történelmet, mindig előrevéve a világtörténelmet, és abba ágyazva bele a magyar fejlődést, de ha szükséges, a magyar történelemnél előfordulhatnak egyetemes utalások. Világtörténet-írásunk tulajdonképpen Európa történet, egy-egy lecke foglalkozik csak kitekintésszerűen az Európán kívüli világgal.

I. (9.) osztály

A magyar középiskolai tanulók az orosz történelemmel első ízben a középiskola első évének végén, az Ókor lezárását követően, a „korai feudalizmus” (Gyapay – Ritoók), illetve a „korai középkor” (Száray) című fejezetben találkoznak. Egyik szerző sem tulajdonít nagy jelentőséget az orosz történelem korai szakaszának. Az utóbbi könyvben 34 A/4-es formátumú oldalból, előbbiben 37 A/5-ös formátumú oldalból álló részben a „keleti szláv” címszó egyaránt fél-fél oldalt kap. Mindkét könyv Nyugat-Európára koncentrál, s más-más hangsúlyokkal ugyan, de a Nyugat-római Birodalom bukása utáni Európa gazdaság és politika történetét helyezi vizsgálódási középpontjába. A Száray könyv foglalkozik a germán királyságokkal, a népvándorlással (1-1 lecke) az Európát ért nomád – arab, viking, magyar – támadásokkal, egy alapos 5 oldalas anyagrészt keretében elemzi a kora feudális gazdálkodást. (Az erőteljesebben gazdaságorientált Gyapay – Ritoók könyv erre még külön forrásfeldolgozó órát is szán.) Kelet-Európa elsősorban a Bizánci Birodalmon, Róma fennmaradt örökösén keresztül került az anyagba. Ennek a leckének a keretében van szó először szlávokról a balkáni betelepülés kapcsán, ugyanúgy néhány sorban, ahogyan az arabokról és a perzsákról. A középiskolai mércével viszonylag hosszú lecke alfejezetekben tekinti át a szlávok különböző válfajait, leghosszabban a nyugati szlávokról ír, mintegy $\frac{3}{4}$ oldalnyi terjedelemben, majd valamivel kevesebb következik a déli szlávokról, a legrövidebb, mintegy féloldalnyi anyag tekinti át a keleti szlávok legkorábbi történetét. Ugyanakkor a viszonylag szikár ismertetéshez egy aránylag bő idézet csatlakozik az orosz őskronikából, egy orosz fejedelmet kíséretével bemutató kisméretű kép és egy térképvázlat egészíti ki, teszi teljesebbé a szöveget. A több szempontból jobb tagolású és áttekinthetőbb Gyapay – Ritoók könyv főszövegében hasonló anyagmennyiséget közöl – ugyanazon időrendi keretek betartásával –, de

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

hiányoznak a források, kép- és térképmellékletek. Mindkét munka lényegében a normannista államalapítási koncepció alapján ismerteti két mondatban az órosz állam kialakulást, megemlítik Rurik, Oleg, Nagy Vlagyimir nevét (ez utóbbit a Gyapay – Ritoók könyv már csak „kiegészítő anyagként”, apró betűkkel), s közlik, hogy itt a keleti kereszténység terjedt el. A Kijevi Rusz említése mindkét könyvben szerepel, s mindkét munka határozottan a térség erős, meghatározó államaként említi az új államalakulatot. A társadalmi tagozódást a druzsina modell ismertetésének keretében végzik el.

Az elemző számára is meglepő, hogy a „négyyszerős”, tanári kézikönyvnek is alkalmas, keményborítós, szakmailag egyébként igen jól megírt, impozáns kivitelű, nagy mennyiségű vizuális anyagot /színes képek/ közlő 6 kötetes történelemkönyv 2. kötete egy 9 oldalas „viking” lecke keretében, „svédek” címszó alatt, mintegy fél oldalon, a skandináv történelem részeként tárgyalja a korai orosz történelmet. Szlávok címszó alatt egy kétsoros ismertetés különíti el a keleti szlávokat a szlávok más csoportjaitól, akiről egyébként a könyv korrekt és meglehetősen részletes leírást ad.

A legrészletesebb, a többiekétől eltérő felfogású anyagot a Bellér-féle könyv közli a keleti szlávokról, ráadásul ő több ízben is visszatér rájuk. A közel két oldalon keresztül bemutatott anyag kitér Rurik nevének jelentésére, bemutatja Kijev korabeli városképét és etnikai szerkezetét, nyomatékkal elemzi a bizánci kereszténység felvételét és a feudális államrend kialakulását. Kép és összegző táblázat segíti a képalkotást, az anyag végkövetkeztetése /eltérően a többi könyvtől/ hogy az orosz fejlődés keleties jellegű, az arab és a bizánci kultúrkörrel mutat rokonságot. A magyar őstörténet kapcsán a szerző még egy fél oldal erejéig visszatér a keleti szlávokra, és elemzi a korai magyarság és a Kijevi Rusz kapcsolatait.

Az orosz történelem korai időszakának tankönyvi megjelenítés-vizsgálatakor elmondhatjuk, hogy az általánosan használt és elterjedt középiskolai történelemtankönyvekben rövid, de didaktikusan jól elhelyezett, szakmailag korrekt és tárgyyszerű leírás található, amely bevezető indukciós anyagnak a későbbi tanulmányokhoz tökéletesen alkalmas, figyelembe véve, hogy az európai történelem meghatározó tendenciáinak felrajzolására, az antikvitás, a kereszténység és a germán civilizáció ötvöződéseinek mechanizmusaira helyezi a fő hangsúlyt. Van eltérés a tankönyvszerzők között a fejlődés keleti vagy nyugati dominanciáinak

hangsúlyozásában, de az alapvető információk mindenütt szerepelnek. A legrangosabbnak tartott alternatív tankönyvcsalád ugyanakkor egy ruszofób, szupernormanista szemlélettel közelíti meg a keleti szlávok legrégebbi történetét, azt az érzetet keltve az olvasóban, mintha az orosz állam egy normann-svéd állam részeként született volna meg. A képet itt is árnyalja, hogy bár az óorosz állam történetét a svéd történelem részeként, de önmagában pontos adatokkal és informatívan tárgyalja, másrészt tájékoztat a szlávok és a normannok összeolvadásáról, végül leszögezi, hogy a keleti kereszténység felvételével és az államalapítással itt a térség egy erős hatalma született meg. (Ezt a funkciót minden könyv hangsúlyozza!) Ugyanakkor az őshazában maradó svéd-vikingek tovább zsákmányoltak és nomadizáltak, aminek pedig hamarosan leáldozott az ideje. A figyelmes tankönyvi elemzésből kiderülhet, hogy életképes és erős állam született, sőt hogy a svédek „alkotásai” közül a Kijevi Rusz a legjelentősebb. Ám ehhez nagyon erős odafigyelés és kitűnő tanári háttér kell. Tovább árnyalja a képet, hogy a könyv – sajátos felfogásának megfelelően – az angol történelem korai időszakát is a normann történelem keretébe ágyazva tárgyalja. Így bár a könyv szerkesztése vitatható, de önmagával kétségtelenül konzekvens. Az árnyalt és tárgyilagos történelmi képalkotás – ezen történelmi korszaknál – mindenesetre itt a legproblematisabb.

II. (10.) osztály

A másodéves, a középkor és a kora újkor történetét feldolgozó anyagban már teljesen szórt az Oroszország téma. Szinte valamennyi szerző eltérő felfogásban, terjedelemben, szerkezetben és tagolásban tárgyalja a Kijevi Rusz régióinak, illetve a Moszkvai Államnak az időszakát.

A legteljesebb, legtárgyilagosabb kép az Eperjessy könyvből rajzolódik elénk, amely önálló, 3 oldalas leckét szentel „Az egysége orosz állam létrejötté”-nek. Ebben felvázolja az orosz fejlődés sajátosságait, jellemzi az orosz társadalomszerkezetet, bemutatja a szétesést és a tatár igát, elemzi a tatár uralom periódusát és annak hatását az orosz fejlődésre. A következő szakaszban a tatár hódoltság megszüntetésének a bemutatása következik, majd III. Iván és a központosítás kap alapos, közel egy oldalas kifejtését. Az anyagot két korabeli metszet, illetve a Nyikon krónikából vett forrásrészlet gazdagítja. Szemléletileg a szerző az orosz történelem kelet-európai országokkal történő hasonlatosságaira helyezi a hangsúlyt.

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

A Száray-Szász könyv egy lecke keretében „Közép- és Kelet-Európa, a Balkán a XI-XIII. században” című anyag részeként tér ki az orosz történelem ide vágó szakaszára. A könyv lényegében a Kijevi Állam felbomlását és tatár uralom alá kerülését tekinti át alig fél oldalban, majd a Mongol Birodalom történetével foglalkozik többszörös terjedelemben. Két fejezettel később a „Kelet-Európa és a Balkán” című anyagban érinti ismét az orosz történelmet, szűk fél oldalt és egy térképvezetést kap a tatár iga lerázása és a Moszkvai Állam megteremtése. Ennek a könyvnek jellemző sajátossága, hogy az orosz történelemmel mindig csak valami nagy folyamat részeként foglalkozik, nem tartja önállóan tárgyalandónak a történelmét. IV. Iván és Nagy Péter reformjai és küzdelmei is Lengyelországgal és a Baltikummal közös fejezetben kapnak helyet, itt azonban már az orosz anyag alapos. Szemléletileg Nagy Pétert a nemzetközi orosz befolyás kiterjesztőjének tartja, reformjait pedig azért tehette meg, *„mert a minden önkormányzatiságot nélkülöző orosz despotizmus korlátlan hatalmat adott a kezébe”*.

Az egyik legrészletesebb és Magyarországon szakmailag igen magasra értékelt könyv, Walter Mária munkája sem önálló anyagként vizsgálja a kor orosz eseményeit, de a *„Kelet-európai és balkáni népek küzdelme a hódítókkal”* című anyagban 4 oldalas, illusztrált, részletes kifejtését nyújtja a témának, szemléletileg pedig azonosságot, és így érzelmi rokonszenvet is mutat a kelet-európai népek törökellenes és az oroszok tatárellenes küzdelmei iránt. Oroszország XVI-XVII. századi története azonban már önálló tanegységet kap, képekkel, rézkarcokkal, több mint 5 oldalban. Ez az egyetlen ma Magyarországon forgalomban lévő tankönyv, amely megemlíti a Bolotnyikov-felkelést, részletesen ír a „szmutáról”, sőt Ukrajna Oroszországhoz csatlakozásának körülményeit is ismerteti. Ez az anyag szinte egy egyetemi jegyzet részletességével és alaposágával tárgyalja rendkívül tárgyyszerűen az adott korszakot.

A Walter könyvhöz hasonló az Ujváry Pál nevével fémjelzett munka történelemfelfogása is, a *„Közép- és Délkelet-Európa népei”* című fejezet keretében, de részletesen, alaposan, közel 4 oldalon tárgyalja az orosz állam aktuális eseményeit. Szemlélete tárgyilagos, hangsúlyozza, hogy a tatár hódítás nagymértékben visszavetette az orosz fejlődést. *„A felvilágosult abszolútizmus Közép és Kelet-Európában”* című fejezetben pedig a Habsburg és a porosz

reformokkal párhuzamba állítva tárgyalja Nagy Péter és Nagy Katalin birodalomépítő és reformtörekvéseit, szervesen az európai fejlődés szövetébe ágyazva.

A legelterjedtebb, már említett alternatív tankönyv szintén nem önállóan, hanem „*A középkori Bizánc és Kelet-Európa*” című fejezetben foglalkozik az orosz történelemmel, kb. 1 oldalban, de az előző kötethez képes legalább nem más nép történetének részeként tárgyalja. Jellemző módon a leckében kb. annyi kifejtést kap Oroszország, mint a korabeli lengyel vagy cseh állam. Maga az anyag azonban hangsúlyozza a dinamikussá váló orosz fejlődést, a svédek és a német lovagrend elleni sikereket, és egyértelműen megállapítja, hogy a tatár hódítás visszavetette az orosz fejlődést, és rögtön hozzáteszi, hogy az „*európaiktól eltérő irányt adott neki*”. Ez a kötet kb. 200 oldallal később, Közép- és Kelet-Európa eltérő történelmi fejlődésének bemutatásakor kanyarodik vissza az orosz történelemhez, ezúttal azonban egy három oldalas, nagyon alapos kifejtés keretében. Itt már arányaiban és szemléletében is megfelelő tárgyalást kap a téma. Úgy látszik, a tankönyv szerzői szerint Oroszország most érte el azt a szintet, amikor már komolyan érdemes foglalkozni vele. Részletesen elemzik a gazdaságot, a társadalmat, az orosz városokat, ismertetik a tatár iga lerázását és a központosító törekvéseket. Itt már anyagmennyiségét tekintve az alternatív tankönyv eléri a Walter és az Eperjessy könyvek anyagmennyiségét, ha szemléletileg markánsan el is üt tőlük a kelet-európai nagyhatalom történetéről vallott felfogásában.

III. (11.) osztály

Harmadéven szűkül a tankönyvkínálat, az ezen az évfolyamon tanuló középiskolások döntő többsége a Závodszky-féle könyvet használja, illetve az újkor történetével foglalkozik az alternatív tankönyvcsalád 3. és 4. kötete is. A „hivatalos” könyv tananyag-szerkezeti tagolása ezen az évfolyamon tekinti át annak az anyagnak a jelentős részét, amelyet más tankönyvek már másodéven elvégeztek. Így az „*Abszolutizmusok Közép-Kelet-Európában*” című fejezet keretében kerül sor Nagy Péter reformjainak az ismertetésére, a II. éves szakközépiskolások számára készült Ujváry könyvhöz hasonlóan a Nagy Frigyes-féle és a Mária Terézia nevével fémjelzett reformok sorában említi az abszolutista orosz uralkodó tevékenységét, az uralmi rendszer despotizmusára, a gazdaság merkantilizmusára és a társadalom tatár korra visszanyúló elmaradott szerkezetére hívja fel a figyelmet. Röviden

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

ismerteti a svéd háborút és Péter nemzetközi terjeszkedésnek jelentőségét. A cárról hiteles korabeli ábrázolást közöl, a képaláírás szerint „*nagy testi erejű, szellemileg nyitott és törhetetlen vállalkozó kedvű*” uralkodót tisztelhetünk személyében. Ugyanakkor a halála utáni időszakot a könyv elnagyolja, és Nagy Katalint már csak említés szintjén jeleníti meg.

A következő érdemi említés az orosz történelemről Napóleon kapcsán bukkan elő. A több mint 5 oldalas, nagyszabású, a francia hadvezér életművét rokonszenvvel feldolgozó terjedelmes lecke utolsó oldalán, a „hanyatlás és bukás” című alfejezetben, mintegy fél oldalban kerül elő Napóleon oroszországi veresége. Szó esik ebben a felperzselt föld taktikájáról és az orosz partizánokról, ugyanakkor a francia vereséget inkább földrajzi és éghajlati tényezőknek tulajdonítja, s felhívja figyelmet az orosz veszteségekre is. Napóleon valódi bukását, az orosz hadjáratot követő lipcsei „Népek csatájában” látja. A mellékelt képek hatásosak, a közölt forrás – Davidov partizánparancsnok visszaemlékezései – inkább az orosz tehetetlenséget mutatják be. A szent szövetségi rendszer kapcsán nem kerül említésre Oroszország kezdeményező szerepe, de a Szent Szövetség elleni forradalmi mozgalmaknál a dekabristák kapnak 5 sort.

A magyar 48-as forradalom és szabadságharc leverése kapcsán szintén előkerül Oroszország, mint a magyar függetlenségi és nemzeti törekvések szent szövetségi típusú vérbefojtója. A könyv elemzi Oroszország hadbalépésének szempontjait, idézi I. Miklós véleményét, meglehetősen tendenciózus módon kiválasztva: „... a magyarok ... nemcsak Ausztria ellenségei, hanem az egész világ rendjének és nyugalmanak ellenségei ... gonosztevők, világpusztítók, akiket saját nyugalomuk érdekében ki kell irtanunk...”. Ez az a nemzetközi aktus, ami az orosz-magyar történelmi kapcsolatokat a mai napig terheli, s az ország kedvezőtlen magyarországi megítélésének egyik forrása. Ugyanakkor a Závodszy könyv érzékelteti, hogy Miklós álláspontja nem volt általános, s Csernisevskij véleményével ellentartozza: „*A magyarok barátja vagyok. Óhajtom az oroszok vereségét, s ezért a célért hajlandó lennék sok mindent föláldozni.*”

A következő, igen alaposan ismertezett periódusa az orosz történelemnek az 1848 utáni időszak, ahol a dinasztikus politika újjászületése keretében tárgyalja a könyv az orosz cár és a francia császár ebben játszott szerepét. A külpolitikai orientáltságú fejezet erkölcsi elégtétellel tekint a krími háborúra, mint az orosz 48-as

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

szereplés egyes nagyhatalmak részéről történő megtorlására, s az anyag keretében vázolja fel röviden a korabeli orosz belpolitikát, amelynek legfontosabb lépéseként a jobbágyfelszabadítást említi. A könyv utolsó szakaszában „Hatalmi átrendeződés” címszó alatt tárgyalja az első világháború előtt szerveződő katonai szövetségi rendszerek létrejöttét, ebben utalás szintjén van szó az Orosz Birodalomról, de részletesebben szempontjai nem kerülnek elemzésre. Ugyanakkor a „keleti kérdés”, valamint az orosz-török 1877/1878-as háború részletes ismertetést, térképvázlatot, forrásismertetést és képmellékletet kap. Vélhetőleg azért is, mert az Osztrák-Magyar Monarchiának jelentős érdekeltségei voltak a Balkánon, illetve Andrássy gróf személyében a magyar külpolitika fontos szerepet játszott a berlini kongresszuson. A világ felosztása kapcsán a tankönyv „elfeledkezik” Oroszország gyarmatosító szerepéről – ez az egyik legtipikusabb történelemszemléleti hiba Magyarországon, hogy gyarmatosítóknak csak a tengeren terjeszkedő hatalmakat tekintik, a szárazföldi gyarmatosítás egész egyszerűen kiesik az érdeklődési körből. Igen komoly és tisztességgel megírt fejezet tekinti át viszont az orosz forradalmi mozgalom századvégi történetét, az első orosz forradalmat, valamint az orosz-japán háborút. A könyv szemléleti alapállása, hogy a despotikus cári birodalom recseg-ropog, a külpolitikai kudarcok és a belpolitikai kataklizmák előrevetítik bukását. A könyv Leninről és a véres vasárnapról fotót közöl, jelentős mennyiségű forrásanyaggal támogatja meg a tankönyvi főszöveget. A tankönyv záró egyetemes történeti fejezetében „A világháború előestéjén”-ben egy-egy rövid utalás érinti Oroszország külpolitikai érdekeltségét, pl. a Balkán-háborúk kapcsán, Albánia létrehozását illetően.

Az alternatív tankönyvcsalád kora foglalkozó két kötete a 3. és a 4. kötet, mintha csak kompenzálni kívánná a korai orosz történelemnél tanúsított nagyvonalúságát, rendkívül színvonalas, az állami tankönyveknél lényegesen részletesebb anyagokat közöl az orosz történelem aktuális periódusairól. Különösen jó az Oroszország a XVI. században című, több mint 3 oldalas anyag, de a későbbiek során is igényes, alapos, a hazai és az orosz történetírás legfrissebb mértékadó eredményeivel összhangban álló leckék olvashatók Oroszországról. Példaképpen említhető a nagy péteri reformok több mint 3 oldalon keresztül történő tárgyszerű elemzése, amelynek a végén szerző megjegyzi, hogy a reformokról gyakorlatilag Péter élete óta vita folyt és folyik jelenleg is, az azonban biztos, hogy

utódai egy nagyhatalmat kaptak örökül. Az említett kötet az egyetlen, amelyben részletes, alapos elemzés olvasható Nagy Katalinról és reformjairól. A 4. kötet „*A nagyhatalmak belső viszonyai*”-ról szóló leckéjében olyan elemzését nyújtja a századforduló Oroszországnak, olyan név- és ismeretanyagot közöl (Vitte, pogromok, Bund stb.) amely mélységében csak egyetemi anyagokban bukkan fel legközelebb. Az említett egyenetlenségek oka feltehetőleg az, hogy a tankönyvcsaládnak 4 szerzője van, az egyes fejezeteket különböző szerzők írták, s bár a könyvsorozat minden mérce szerint rendkívül színvonalas, az egyes anyagrészek terjedeleme és felfogás szerinti összehangolására, súlyozására már bizonyára nem maradt idő és energia.

A XX. századi orosz-szovjet történelem a magyarországi tankönyvekben (IV./12. osztály)

A XX. században Oroszország társadalmi, politikai rendszerében jelentős változások következtek be, melyek a világtörténelem menetére is hatással voltak. Az 1930-as évek közepétől a Szovjetunió olyan hatalmi tényezővé vált, mellyel számolni kellett a nemzetközi politika színpadán. 1945-öt követően pedig az ország egyike lett a világ sorsát meghatározó két szuperhatalomnak, Közép-Kelet-Európa országaiban pedig kizárólagos befolyással bírt. A XX. században, különösen a második világháború alatt és után számos érintkezési pontja volt a magyar és a szovjet történelemnek. Ennek megfelelően a 17-18 éves korosztály számára írt 4. (12.) osztályos tankönyvek részletesebben foglalkoznak Oroszország és a Szovjetunió történetével, mint az alsóbb évfolyamok történelem tankönyvei. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy ennek az évnak van a legnagyobb szerepe a középiskolás tanulók „Oroszország-képének” kialakítása terén.

Az első világháború kapcsán, amikor Magyarország (az Osztrák-Magyar Monarchia) és Oroszország a két szembenálló hatalmi csoportosuláshoz tartozott, a történelemtankönyvek részletesen kitérnek Oroszország politikai, stratégiai törekvéseire, balkáni érdekeire. Az orosz hadviselés sajátosságai közül a nagy emberi és anyagi veszteségeket, a hadsereg rossz ellátottságát, a mozgósítás lassúságát emelik ki. (Bár épp ez utóbbi kapcsán megjegyzik, hogy Oroszország gyorsabban mozgósította haderejét, mint ahogyan erre a német vezérkar számított, aminek következtében kritikus helyzet alakult ki a keleti fronton Németország és a

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

Monarchia számára). A gazdasági elmaradottság, a politikai struktúra instabilitása, a társadalom különböző rétegeinek elégedetlensége a harctéri és hátországbeli nehézségekkel együtt a katasztrófa felé sodorták az országot.

Ami az 1917-es esztendő eseménysorát illeti, az általunk vizsgált tankönyvekből meglehetősen tarka kép rajzolódik ki. A rendszerváltás után értelemszerűen elmaradt az események korábbi értékelése, értelmezése (Nagy Októberi Szocialista Forradalom), amely lényegében a hivatalos, kanonizált bolsevik álláspontot közvetítette a tanulóknak felé. De a szerzők szakmai felkészültségük, politikai meggyőződésük függvényében más-más elemekre helyezik a hangsúlyokat.

A Történelem 4. (Cégér Kiadó, 1992) c. kiadványt egy neves történészekből álló szerzői kollektíva állította össze, melynek tagjai a 20. századi magyar vagy egyetemes történelem egy-egy periódusának neves kutatói voltak. Így például a Szovjetunió történetével foglalkozó részeket Krausz Tamás írta. Az ő koncepciójában a hangsúly az 1917-ben Oroszország előtt álló alternatívákra helyeződik: feketeszázás monarchista diktatúra vagy a baloldali eszerek által támogatott bolsevikok uralma; csak ez a két tábor tudott tömegeket megmozgatni. Az események megnevezésére a szerző a kettős forradalom terminust használja.

Ettől sokban eltérő megközelítéssel találkozunk Salamon Konrád könyvében, ahol az objektív nehézségek és az Ideiglenes Kormány által elkövetett hibák mellett a szerző a hangsúlyozza bolsevikok felelősségét a feszültség élezésében, kiemeli ígéreteik demagóg jellegét. Hatalomra kerülésükre a puccs kifejezést alkalmazza. Ebben a tankönyvben nagyobb teret kap a mensevikek és a (jobboldali) eszerek azon törekvése, hogy szembeszálljanak a bolsevikokkal és kiszélesítsék a forradalom bázisát, mint a korábbi kiadványokban. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívása, feloszlata, az ezzel kapcsolatos politikai küzdelmek a demokrácia utóvédharcaként kerülnek bemutatásra.

A legátfogóbb és legrészletesebb képet az események kapcsán a Történelem 6. (Herber et al. 1997.) c. kiadvány nyújtja, amiből érdemes hosszabban is idézni: *„A bolsevikok megsemmisítő csapást mértek a forradalom előtti társadalom minden területére: egymás után omlott össze a hadsereg, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, a család, az egyház, az oktatás, a politikai pártstruktúra, a gazdaság, hogy a proletariátus élcsapata vezetésével egy új társadalmat építhessen a romokon. A bolsevik forradalom az emberiség addigi történetének legnagyobb*

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

tömegét érintő forradalma, az orosz történelem utolsó ötszáz évének harmadik, s a legnagyobb nyugatosítási folyamata volt. Lenin és értelmiségi csapata kezdetben a nyugati kommunistáknál is nyugatibb igényekkel és ambíciókkal léptek fel. Ebben a megfelelő gazdasági és civilizációs feltételek nélküli forradalmiságban már nagyon korán jelentkeztek a bizánci elemek, az erőszak, az ázsiai fegyelem megkövetelése, az ortodox ideológia, a túlzott centralizáció, a vallásként kezelt bolsevik ideológia, a párt és az állam összefonódása.” A bolsevik győzelem okai között a szerzők a fehér mozgalom megosztottságát, politikai céljainak tisztázatlanságát, a beavatkozó külföldi hatalmak nem kellően összehangolt fellépését említik, valamint a bolsevikok részéről a kommunizmus utópisztikus ígérését, a népiirtásig fokozódó terrort („*a doni kozákok kb. 70%-át mészárolták le*”) és a karizmatikus vezető meglétét emelik ki. Ennek az interpretációnak vannak hiányosságai. A vörös- ill. fehérterror kérdésénél némi feszültséget eredményez, hogy szöveges utalás csak a vörösterorra történik, a képes illusztrációk azonban kizárólag a fehérterrorhoz kapcsolódnak. Az „*ortodox ideológia*” kifejezés vélhetően szintén magyarázatra szorul a tananyag oktatása során. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az értékelés tükrözi a történelmi folyamatok bonyolultságát, a kapott információk segítségével a tanulók nem csak a „mi történt?”, de a „miért éppen így történt?” kérdésére is kereshetik a választ, válaszokat.

Amint a fentiekből kitűnik, egyazon eseménysor bemutatásánál sokféle interpretációval találkozhatunk. Ez a különbség az elemzett tankönyvek között a későbbi időszakok tárgyalásánál is kimutatható. Közös mozzanat, hogy valamennyi szerző erőltetett modernizációs kísérletként, utolérési stratégiaként, felülről jövő forradalomként értékeli a sztálini rendszert, amely hihetetlen áldozatokat követelt a társadalomtól. A Történelem 4. (Cégér Kiadó, 1992) c. tankönyv Krausz Tamás által írt fejezetében egy rövid két és fél oldalas rész foglalkozik a Szovjetunió két világháború közötti történetével. A főszövegben a részletek kibontása nélkül csak az alapvető folyamatok ismertetésére szorítkozik a szerző (a NEP néhány soros említése, a sztálini „utolérési politika” ellentmondásossága). Ez alól talán csak a paraszti társadalom bemutatása jelent kivételt a szegényparasztság és a kulákság közötti feszültség perspektívájából. A tankönyv végén, a dokumentumok között hosszabb rész olvasható Krausz Tamás Sztálinról írt tanulmányából. Ebből a tanulók fontos kiegészítő információhoz juthatnak Sztálin forradalmiságáról, pragmatizmusáról, nagyorosz nacionalizmusáról, a sztálini rendszer konspiratív

jellegéről. Sztálin olyan politikusként áll előttünk, aki egy nagyhatalom megteremtője volt, ugyanakkor szakított a forradalom eredeti célkitűzéseivel és értékrendjével.

Ugyanezt az időszakot – legalábbis ami a törzsanyagot illeti – Salamon Konrád könyvében részletesebben és némileg más szemszögből tárgyalja. A NEP kapcsán egy Leninhez intézett levélből idéz, melynek szerzője úgy jellemzi az új gazdaságpolitikát, mint visszalépést a polgári forradalom álláspontjához. *„De ebben az esetben el kell ismerni, hogy októberben hibát követtünk el”* – hangzik a levél konklúziója. A tankönyv írója erre a gondolatmenetre fűzi fel értékelő megjegyzését: a kommunizmus, mint minden diktatúra megreformálhatatlan és életképtelen, működőképes társadalmat és gazdaságot csak a polgári szabadságjogok alapján lehet teremteni, *„tehát októberben hibát követtek el”*.

A Szovjetunió létrehozásával kapcsolatban a tankönyv azzal a megjegyzéssel tér ki a lenini és sztálini koncepció (független köztársaságok szövetsége, illetve egy egységes államon belüli autonómia) közötti különbségre, hogy formálisan ugyan Lenin javaslatát fogadták el, de a gyakorlatban az egyes köztársaságok semmiféle önállósággal nem rendelkeztek. Az 1924-es alkotmányban biztosított jogok (a nyelvhasználat szabadsága, a Szovjetunióból való kilépés joga) csak papíron léteztek, még utalni sem volt rájuk ildomos. A sztálini tisztogatási hullám nyitányának Salamon Konrád a XVII. pártkongresszus hírhedt szavazását, és ennek kapcsán Kirov meggyilkolását tekinti. Ez utóbbival Sztálin eltávolította útjából lehetséges vetélytársát. Itt a szerző nem utal arra, hogy Sztálin érintettsége a gyilkosságban máig vita tárgyát képezi, mint ahogy arról is megoszlik a történészek véleménye, hogy Kirov mennyiben tekinthető Sztálin alternatívájának. A tankönyvi anyag alapján Sztálin elsősorban politikai bűnözőként jelenik meg a tanulók előtt.

Ami az információmennyiséget illeti, az alternatív tankönyvcsalád 6. kötete – amint azt már megszoktuk – felülmúlja a többi kiadványt. A közel 5 oldalnyi anyagban a tanulók találkozhatnak Trockij, Kamenyev, Zinovjev, Buharin, Jagoda, Jezsov, Visinszkij, Kaganovics, Berija nevével, olyan eseményekkel, mint az ellenzék veresége a XIV. pártkongresszuson, Sztálin szibériai útja, Nagyezsda Allilujeva öngyilkossága, a XVII. pártkongresszuson lezajlott szavazás, Kirov meggyilkolása (a szerzők itt is egyértelműnek tartják, hogy erre Sztálin adott utasítást). A tisztogatási hullám bemutatása során elsődlegesen a hadsereg tisztikarának lefejezésére koncentrálnak, melynek katasztrofális következményei – a szerzők szerint – 1941-ben

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

mutatkoztak meg. A tankönyvírók itt sem elégszenek meg az egytényezős magyarázatokkal, hozzáfűzik, hogy a tisztogatás egyben megnyitotta a katonai ranglétrán az előrelépés lehetőségét, a fiatal tiszti generáció számára.

A tankönyvi lecke záró részében – véleményünk szerint nagyon helyesen, a lényegi mozzanatokát jól megragadva – a szovjet és a náci típusú diktatórikus rendszerek közti hasonlóságokra és különbségekre hívják fel a hallgatók figyelmét. Mindkét diktatúra a vezérelvre, a személyi kultuszra épül, épít a tömegek szimpátiájára, nagy hangsúlyt fektet az oktatásra és propagandára. Ugyanakkor jelentős különbségek is megfigyelhetők: a hitlerizmus faji alapon áll, míg a sztálini rendszer a társadalmi osztályok közötti ellentétet hirdeti. Az előbbi módszeres racionalitással semmisítette meg ellenfeleit, utóbbi esetében a terror rendszertelen, kampányszerű volt.

Szintén megfigyelhetők hangsúlybeli eltérések ott, ahol a tankönyvek a Szovjetunió szerepét tárgyalják a háború előtti nemzetközi folyamatokban, jóllehet az alapelemek mindenütt azonosak: a nagyhatalmak tárgyalásai, a német-szovjet meg nem támadási szerződés, az érdekszférák elhatárolása. A Cégér Kiadó által jegyzett Történelem 4. c. tankönyv részletesen felsorolja azokat a vélt vagy valós okokat, melyek miatt Sztálin a Hitlerrel való alku mellett döntött a francia-angol szövetség helyett: a nyugati hatalmak és Lengyelország iránti bizalmatlansága, a velük folytatott tárgyalások meddősége, a németekkel való megegyezéstől a birodalmi, nagyhatalmi keretekben gondolkozó főtitkár nagyobb pillanatnyi hasznot remélt. A logikus gondolatmenet csak a fejezet végén törik meg, amikor a szerző morális elveket próbál számon kérni a szovjet állam vezetőin (láthatóan megfélemlítve arról, hogy a bolsevikok deklaráltan keveset foglalkoztak a politika morális, etikai vetületével). Megengedhetetlennek nevezi, hogy egy olyan állam, amely magáról azt a képet igyekszik kialakítani, hogy egy magasabbrendű erkölcsiséget hordoz, a hagyományos nagyhatalmi eszköztárral operál gyengébb szomszédai rovására, ahelyett, hogy a demokratikus, antifasiszta erők összefogásának élharcosa lenne.

Salamon Konrád könyvében a fenti képlettel ellentétben a hangsúly Moszkva világforradalmi törekvéseire tevődik. A Szovjetunió – írja a szerző – hatalmas pénzeket költött a kommunista pártok finanszírozására, hogy rajtuk keresztül biztosítsa befolyását a nemzetközi politikában. A kommunisták – folytatódik a

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

gondolatmenet – a Szovjetuniót tekintették hazájuknak, és mindent elkövettek, hogy a világ szovjet köztársaságok szövetségévé alakuljon. Bár ebben kétségkívül van igazság, érdemes megemlíteni, hogy a nemzeti tényező bizonyos esetekben felülírhatta az internacionalizmust. (Erre éppen a finn-szovjet háború a legjobb példa, ahol a Tuominen vezette finn kommunista párt szembeszállt a szovjet „felszabadítókkal”.) A német-szovjet megneemtámadási szerződés és a titkos záradék kapcsán a két diktatúra egymásra találásának motívuma kerül előtérbe. A tankönyvi illusztrációk is ezt a koncepciót támasztják alá: az egyik fényképen német és szovjet tisztok barátkozását láthatjuk Lengyelországban, a másikon a katóyni tömegsirt.

A második világháború, a keleti hadszíntér eseménysorából a tanulók nagyjából ugyanazokat a mozzanatokot ismerhetik meg: a hitleri agresszió, a moszkvai, sztálingrádi, kurszki ütközetek, a leningrádi blokád, a Vörös Hadsereg útja Berlinig, a háború gazdasági, diplomáciai háttere. A rendszerváltást követően itt is ledőltek a korábbi ideológiai tabuk, aminek az lett a következménye, hogy a náci rendszer bűneit nem kisebbitve és népirtó jellegét nem relativizálva felerősödhetett a győztesek (elsősorban a Szovjetunió és a szovjet hadsereg) viselt dolgaival szembeni kritikai hangvétel. Az alternatív tankönyvcsalád 6. kötete pl. Katóynról, a krími tatárok, a volgai németek deportálásáról, a szovjet fogságba került egymillió japán hadifogoly többségének eltűnéséről tesz említést, illetve általánosságban megemlíti, hogy az SS mellett a német, a szovjet, a magyar, a román, a horvát stb. hadseregek katonái is követtek el szörnyűségeket. A szovjet hadseregnek az általuk megszállt területen való viselkedéséről (rablás, fosztogatás, erőszak, polgári lakosság elhurcolása) elsősorban a magyarországi harcok kapcsán kerülnek elő a szerzők vérmérsékletétől függően hol utalásszerű megjegyzések, hol egyértelműbb megfogalmazások. Ennek megfelelően a magyarországi hadszíntér eseményeit a felszabadulás-megszállás kettős koordinátarendszerében tárgyalják.

A tankönyvekben a Szovjetunió második világháború utáni történetével kapcsolatos anyag mennyisége ugrásszerűen megnő a korábbi korszakokhoz képest. Ez természetesen adódik abból a körülményből, hogy a Szovjetunió egyike lett a világ sorsára döntő befolyást gyakorló két superhatalomnak. Ez a nagy mennyiségű anyag döntően négy témakör köré csoportosítható, bár sokszor az egyes kiadványokban nem különülnek el egymástól még a tankönyvi leckék szintjén sem: 1. A belpolitikai élet történései 1945-től a FÁK megalakításáig. 2. A

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

hidegháború, a leszerelés, a szovjet-amerikai kapcsolatok kérdései, a Szovjetunió külpolitikája. 3. A Szovjetunió és a közép-kelet-európai országok. 4. A szovjet-magyar viszony alakulása.

A belpolitika terén két meghatározó kulcsmozzanattal találkozhatnak a tanulók a kiadványokban: a Sztálin halálát követő, Hruscsov nevével fémjelzett desztalinizációs kísérlettel, illetve a rendszer történetének utolsó fázisát jelentő gorbacsovi peresztrojkával. Mint már megszokhattuk ezúttal is Salamon Konrád megállapításai a legélesebbek, míg a Reáltanoda Alapítvány Történelem 6. c. kiadványa a leginformatívabb. A háború után – írja Salamon – a folytatódó politikai terror újabb áldozatokat követelt a hazatérő hadifoglyok, az új nemzetiségek (baltiak, lengyelek, kárpátaljai magyarok) köréből. Kiegészítő anyagként említés történik a „leningrádi ügyről” és az „orvosper” előkészületeiről. Hruscsov – Salamon Konrád szóhasználatával – „mosolygós és tréfálkozó diktátor”, akinek célja a szovjet birodalom megreformálása. A hruscsovi reformok azonban kudarcra voltak ítélve – olvashatjuk a Reáltanoda Alapítvány tankönyvében, mert csak tüneti kezelést jelentettek. A Hruscsovvá szembeni elégedetlenség vezetett a Brezsnyev által szervezett „palotapuccshoz”, amely egyúttal a desztalinizációs folyamat megakadását is jelentette. A „brezsnyevi pangás” kapcsán a tanulók megismerkedhetnek a szovjet rendszert feszítő alapvető ellentmondásokkal, a hangoztatott ideológia és gyakorlat közti szakadékkal, az energiapazarló, korszerűtlen gazdasággal, költséges és sokszor ésszerűtlen beruházásokkal, a párt és állami apparátus működésképtelenségével. A közel 3 oldalas átfogó elemzés biztos alapot jelent a '80-as évek közepén bekövetkezett földcsuszamlás-szerű változások megértéséhez.

A gorbacsovi peresztrojkat valamennyi tankönyv az orosz történelmi hagyományokból következő, felülről jövő reformkísérletként tárgyalja, amit az a felismerés indított el, hogy komoly strukturális változások nélkül a Szovjetunió alulmarad a szuperhatalmak közti versengésben. Itt a fő hangsúly a külpolitikai aspektusra helyeződik. A peresztrojka belpolitikai vonatkozásai terén az ismeretanyag bázisát a csernobili atomerőmű-robbanás, a fegyveres összetűzésekkel fajúló nemzetiségi konfliktusok, a balti államok elszakadási törekvései, Gorbacsov azon igyekezete, hogy a konzervatívok és liberálisok között lavírozva egyben tartsa a Szovjetuniót, jelentik. Néhány kiadvány (pl. Salamon Konrád könyve) zárásképpen

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

említést tesz az 1991-es puccskísérletről és következményeiről, a kommunista párt betiltásáról, a Szovjetunió megszűnéséről és a Független Államok Közösségének megteremtéséről. A jövő nagy kérdése pedig az – írja a szerző – hogy Oroszország, amely továbbra is katonai nagyhatalom maradt, milyen sikeresen tud előrehaladni a demokrácia útján.

A tankönyvek a második világháború utáni szovjet külpolitikát részben a hidegháború és enyhülés koordinátarendszerében, a hatalmi tömbök szembenállása mentén vizsgálják, részben a Szovjetunió és a befolyási övezetébe került államok közötti kapcsolatok keretei között tárgyalják. A rendszerváltás előtti történelemkönyvek anyagához képest itt igen szembetűnő és határozott a változás a Szovjetunió szerepének megítélésében. Korábban a nemzetközi küzdőtéren a Szovjetunió törekvéseit mindig jogosnak és igazságosnak láttatták, a Szovjetunió volt az az ország, amely a béketábor vezetőjeként mindent megtett az enyhülésért, a világbéke megőrzéséért. Az 1990-es években megjelent történelem tankönyvekben a szovjet „cordon sanitaire” megteremtése, Moszkva befolyási övezetének nyugatra tolása egyértelműen negatív minősítést kap. Árnyalatnyi különbségek itt is megfigyelhetők. Salamon Konrád könyve és a Reáltanoda Alapítvány kiadványa inkább a Szovjetuniót teszi felelőssé a hidegháború kirobbanásáért, mint a nyugati országokat, aláhúzva az előbbi agresszív terjeszkedését, a megszállt országok szovjetizálására irányuló szándékait. A Történelem IV. című kiadvány tartózkodik az egyértelmű ítéletalkotástól a felelősség kérdésében, mindössze annyit jegyez meg, hogy amíg a Szovjetunió a térségben állomásozó hatalmas hadseregére támaszkodott, addig az Egyesült Államok átfogóbb koncepciót dolgozott ki külpolitikai érdekeinek érvényesítésére (Truman-doktrína, Marshall-terv), amire válaszul megszületett a sztálini-zsdanovi „két tábor” elmélet, létrehozták a Kominformot, és néhány hónap alatt kiépítették a kommunista pártok diktatúráját a népi demokratikus országokban.

A hidegháború jellegével kapcsolatban a tankönyvek aláhúzzák, hogy a két szuperhatalom ügyelt a közvetlen katonai konfrontáció elkerülésére. Azokban a konfliktusokban, melyekben egyikük hadereje részt vett, a másik fél rendszerint gazdasági, katonai segítséget nyújtott, fegyvert szállított riválisa ellenfelének. Ennek a magatartásnak köszönhető, hogy a hidegháború évei alatt sikerült elkerülni a nukleáris összecsapást. Idővel mindkét nagyhatalom elismerte, hogy a

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

tömegpusztító fegyverek felhalmozott arzenálja alkalmas a világ elpusztítására, és ez visszatartó erőként hatott. A Reáltanoda Alapítvány kiadványa Hruscsovot idézi: „*Ha levágják a fejet, a haját már nem siratják. Uraim, mi ezért mondjuk azt, hogy éljünk békében!*” Ez az enyhülési folyamathoz elvezető közös felismerés az egyetlen pont, melynek kapcsán a szovjet külpolitikai törekvések pozitív kontextusban kerülnek említésre.

A hidegháborúval (és ezen belül a Szovjetunió szerepével) kapcsolatos tény- és ismeretanyag a tankönyvekben kimerítő és adatgazdag. Helyet kapnak benne a legfontosabb konfliktusok (pl. az U-2-es kémrepülőgép lelövése, a kubai rakétaválság), a felek közti erőviszonyok (a stratégiai erőegyensúly kérdése, táblázatokkal, konkrét számadatokkal), az enyhülési folyamat állomásai (Helsinki, SALT tárgyalások). A tankönyvek egyetlen logikai ívbe rendezik az olajválságtól a „kis hidegháborúig” tartó alapvető folyamatokat: az olajkrízis (és az USA vietnami fiaskója) után Moszkva kedvezőnek látta a pillanatot arra, hogy a maga javára billentse a stratégiai egyensúlyt, erőteljes expanzióba és fegyverkezésbe kezdett, a volt gyarmati világ függetlenedő országaiban létrehozta saját külső befolyási övezetét (Angola, Etiópia, Mozambik, Nicaragua stb.). Salamon Konrád és a Történelem 6. c. kiadvány szerzői a világforradalmi ambíciók feléledéseként értékelik a folyamatot. A Nyugat erre a növekvő szovjet aktivitásra, kihívásra reagált a hidegháború újabb szakaszával.

A Történelem IV. (Tankönyvkiadó, 1991) c. tankönyv második világháború utáni részének szerzői meglehetősen általános formában érintik a nemzetközi feszültség és a nagyhatalmi szembenállás kiéleződésének újabb szakaszát. Véleményük szerint inkább a Nyugat gazdasági, technológiai, informatikai fejlődése volt az a tényező, amely a keleti tömb országait egyenlőtlen erőpróbára készítette. A folyamat aztán a szovjet blokk válságához, majd egy megújítási kísérletből kiinduló széteséséhez vezetett. Mindez – zárják le a történetet a Történelem 6. című tankönyv összeállítói – a gazdasági és politikai liberalizmus győzelméhez vezetett a sztálini modell felett.

Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a tanulóknak kialakuló Oroszország/Szovjetunió-képre a magyar-szovjet viszonyrendszer tárgyalása van a legnagyobb hatással. A Szovjetunió szerepe és megítélése az 1945-1990 közötti időszak magyar történelmének bemutatásánál a rendszerváltás előtti és utáni

történelemtankönyvekben élesen eltér egymástól. A felszabadító, önzetlen, baráti Szovjetunió hamis képe helyébe egy olyan megközelítés lépett, amely közelebb áll a történeti valósághoz. Egy érdekeit kíméletlenül érvényesítő nagyhatalom, amely az erő pozíciójából kezeli a befolyási övezetébe került kis országokat. Az általa kikényszerített változások (a térség más államaival együtt) kiszakították Magyarországot a korábbi szerves fejlődés folyamatából. A szovjet jelenlét meghatározó mozzanatai és következményei egyértelműen negatív töltést kapnak a tankönyvekben: az egypárti diktatúra kiépítésében játszott szerep, a sztálini modellt másoló Rákosi-rendszer, az 1956-os forradalom leverése, a Brezsnjev-doktrína, mind-mind Magyarország kiszolgáltatottságát, mozgásterének korlátozottságát, lényegében az állami szuverenitás teljességének hiányát jelzik a tanulók számára. Éppen ezen a téren nagy a történelemtankönyv-írók felelőssége: meg kell maradniuk a történelmi tárgyyszerűségnél, és kerülniük kell minden olyan megfogalmazást, megközelítést, ami a Szovjetunióval, Magyarország szovjet megszállásával kapcsolatos elutasítást átvihetné a ruszofóbia, a mai Oroszország iránti gyűlölet síkjára.

Összegzés

Összegzésképpen az orosz történelemről a Szovjetunió felbomlásig terjedő periódust vizsgáló magyar középiskolai tankönyvek történelemképéről elmondhatjuk, hogy az mind mennyiségi, mind minőségi értelemben rendkívül heterogén, történelemfelfogásában is különböző elméletek visszatükrözője. Lényegesen nagyobb a tankönyvi kínálat és szóródás az első két évfolyam tekintetében, sokkal szűkebb a tankönyvi keresztmetszet az utolsó két évfolyam esetében. A szerzők között megtalálhatók az ázsiai, az európai, az eurázsiai modell hívei, az államalapítás kérdésében szinte homogén normannista álláspontot olvashatunk. Abban megegyeznek a könyvek, hogy erős, Európa keleti felének sorsát meghatározó államalakulat született. A későbbiek során valamennyi könyvben nő mennyiségében az Oroszországról szóló anyag, de a tankönyvírói heterogenitás nem változik. Péterrel kapcsolatban is olvashatunk I. Péteres szlavofil indíttatású történelemkonceptiót, és Nagy Péteres, modern, a mai szemléletnek jobban megfelelő, korszerűbb megközelítést. Különösen szembeszökő az ellentmondás a legjelentősebb magyar alternatív tankönyvcsalád korai orosz történelmet elnagyoló, a

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

későbbi időszakot pedig szinte az egyetemi jegyzet részletességével vizsgáló fejezetei között, vélhető okaira a korábbiak során kitértünk.

A „rendszerváltó tankönyvírás” szolid ruszofóbiája talán csak a Száray könyvnél köszön vissza, ám itt sem bántó módon, de az orosz történelmet minimális terjedelemben, és általában más népek történetének a részeként, vagy nagy történelmi folyamatok esetében, mint egy tényezőt, de nem mint autochton szereplőt megemlítve tárgyalja. Mindenképpen leszögezendő ugyanakkor, hogy valamennyi tankönyvben – bármely történetírói koncepció alapján is, és bármilyen terjedelemben foglalkozik az orosz történelemmel – a közölt anyag szinte kivétel nélkül tárgyyszerű és pontos. Az Oroszországgal foglalkozó leckék alkalmasak arra, hogy egy objektív, előítéletektől mentes, érdeklődést felkeltő szemlélet alakuljon ki a magyarországi középiskolai diákságban, érzelmileg és erkölcsileg semmiféle negatív hangolást nem tartalmaznak ezek az anyagok, nagyon csekély számú kivételtől eltekintve. Amit a későbbiek során nyomon kellene követni, hogy a magyar közgondolkodás, amit csak részben a diákévek és a tananyag alapoznak meg, mennyire tekinti Oroszországot Európa részének és mennyiben egy idegen, távoli, ázsiai jellegű, romjaiban létező egykori nagyhatalomnak.

Amit a tankönyvelemző nem tud megállapítani, az az a tanári attitűd, amely a leírt anyaghoz kapcsolódik, amikor azt előadja. A magyar tanártársadalom egésze, így a történészeké is, politikai és szakmai értelemben rendkívül szórt, ez azonban már egy másik tanulmány témája lehetne. Hogy a magyar diákok értelem- és érzelemlámpára az orosz történelemről tanult tananyag milyen hatást tesz, milyen állam- és társadalomkép kialakulását segíti elő, az csak a tanári kommentárokkal és egyéb társadalmi-információs hatásokkal (pl. média) együtt értelmezhető. Úgy véljük, az általunk végzett vizsgálat jó alapot jelent ahhoz, hogy továbblépünk az ezredforduló után megjelent, más módszertani szemléletmódot tükröző, kompetencia-alapú tankönyvek hasonló szempontú elemzése felé.

Bebesi György – Kolontári Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években

JEGYZETEK

1. BEBESI György – KOLONTÁRI Attila: *Rosszija v vengerszkih ucebnyikah isztorii*. In: Sztarije i novije obrazi v szovremennih ucebnyikah isztorii. (Szerk: BORDJUGOV, G. – BOMSDORF, F.) Fond Fridriha Naumana, AIRO-XX. Moszkva, 2003. 15-42.

ABSTRACT

Bebesi, György – Kolontári, Attila

Hungarian textbook presentation of the russian-soviet history after the change of the system, during the '90s

This article is an abridged Hungarian version of our essay published in Russian in 2003. From 2001 to 2003 we took part in an international research program with our Russian, Polish, Czech, Estonian, Latvian, Lithuanian etc. colleagues. We analysed how the image of Russia and the Soviet Union has changed after the democratic transformation of the political system, what new elements were moved to the foreground compared with the earlier era. We carried out the analysis of the schoolbooks on History for secondary school students published in the 1990s based on given criteria. We analysed materials primarily from the aspect of content and not from a methodological aspect. As our essay was written mainly for our Russian colleagues and the community working on the project, we endeavoured – apart from the presentation of different approaches – to review the information and facts shaping the image of Russia in the minds of 14-18-year-old students. Although in the Hungarian version we attempted to shorten these parts, the descriptive character of the article has partially remained.

The most important conclusion of our research is that in the era following the democratic transformation of the political system, the authors of schoolbooks on History remained within the professional framework, the conceptual differences (although they reflect the author's world view, scale of values, political persuasion) do not go beyond the limits of the freedom of interpretation of historical facts permitted for Historians. Direct political pressure, moreover, the requirement to form a false historical consciousness, which could be shown in the case of some post-Soviet countries, was not present in the writing and publications of Hungarian schoolbooks.